

LISZKA JÓZSEF

Békaperspektíva vagy madártávlat?

Gondolattöredékek egy konferencia margójára

A komáromi Etnológiai Központ fennállása kerek (vagy kereknek mondott) évfordulóinak rendesen valamilyen nemzetközi konferencia megszervezésével is igyekezett, igyekszik szakmai nyomatékot adni. Nem volt ez másként az idén, a negyedszázados jubileum kapcsán sem. *Önállóság és közvetítés (?) – A néprajzi tudományosság egy évszázada 1920-tól máig a magyar és más közép-európai kisebbségek körében rendezett nemzetközi konferencia 2022. szeptember 23–24-én valósult meg Komáromban.* A program összeállítása során a szervezők a potenciális előadóknak a következő kérdésfelvetéseket ajánlották a figyelmükbe: *1. Milyen fejlődési ívet jártak be a „kisebbségi” néprajzi tudományosságok 1920 óta? 2. Mennyire kellett az ide tartozó kutatóknak „újra feltalálni” a kutatómunkát (adott esetben önmaguk szakmai énjét), s mennyire tudtak építeni a helyi előzményekre? 3. Mennyire váltak erőssé és legfőképp önállóvá a „kisebbségi” kutatások a tudományos munka egészét tekintve? 4. A sajátos földrajzi, társadalmi-kulturális helyzetből fakadóan tudtak-e közvetíteni a nem magyar és a magyarországi tudományos élet között? Illetve milyen jellegű viszonyrendszerek (vertikálisak vagy horizontálisak?) épültek ki ebben a két irányban? 5. A „kisebbségi” néprajzi/antropológiai kutatások mennyire (teljesen? részben? alig?) tudták kiaknázni a bennük rejlő szellemi potenciált? Mennyire jutottak ki a nemzetközi térbe, vagy az ellenkező oldalon mennyire maradtak provinciálisak? 6. Az egyes országok magyar (vagy más) nyelvű „kisebbségi” néprajzi/antropológiai tudományosságának van-e jövője, s ha igen, milyen? Elsősorban minek a függvénye ez?*

A hét országból érkezett, több mint másfél tucatnyi előadó igazán gazdag és tanulságos szemléjét adta a lehetséges válaszoknak, illetve a továbbkérdések perspektíváinak. A jelentős nemzetközi érdeklődést és az időkeretek szűkösségét látva, tervezett előadásomról már a program összeállítása előtt lemondtam. A korábban megfogalmazott gondolataimat a konferencián elhangzottak gazdagították és árnyalták. Az alábbiakban tehát olyan szöveggel szembesülhet az olvasó, amelyet a komáromi tanácskozás előtt némileg másként fogalmaztam (volna) meg.

Általánosságban is felvetődhet a kérdés: mivégre van (létezhete egyáltalán?) egy kisebbségi tudományosság? Hát, ha akarom van, de egyébként nincs. A hirtelen válasszom ez lenne rá, de lehet, hogy egyszer még, utoljára, érdemes részletesebben is kifej-

teni. Fiatalkorunkban persze azt hittük, hogy van, legfeljebb azért „csak” tudományosság és nem tudomány, mert nincs intézményrendszere. Nos, ma úgy látom, hogy a tudomány léte vagy nem léte kérdéshez az intézményrendszernek az égardta világon semmi köze nincs.

Az időnként fellángoló (no, ez így túlzás: talán inkább felpislákoló, esetleg fellobbanó) vitában, hogy létezik-e szlovákiai magyar irodalom, az (alighanem) progresszívebben gondolkodó résztvevők azt szokták állítani, hogy nem. Szlovákiai magyar irodalom nincs. Magyar irodalom van. De csakugyan van-e magyar irodalom? Nem egyszerűen *irodalom* van? Hiszen a nyelv, bármennyire furának tűnik is első hallásra, az irodalomban nem játszik meghatározó szerepet (miközben persze meghatározó szerepet játszik). Ha nyelvek szerepe az irodalomban nem másodlagos lenne, akkor nem söpörtek volna végig a világon a különféle irodalmi irányzatok, a különféle izmusok és társaik. Tehát, nemzeti nyelveken testet öltött variánsokból összerakódó egyetlen irodalom van. Nem a világirodalom feltalálása volt nagy *trouvaille*, hanem a nemzeti irodalmaké. Miközben „csak” nyelvükben, olykor tárgyukban nemzetiek. *Nota bene*: érvényes ez a többi között a szöveges folklórra is...

És akkor most próbáljuk mindezt megvizsgálni a tudomány viszonylatában! Mitől tudomány a tudomány? Tárgyatól? Objektumától? Nyelvétől? Szervezettségétől? Hatásától? Még attól sem. Ezek mind többedrangú dolgok. Új felismeréseitől, amelyek megváltoztatják a világról (vagy annak egy bizonyos szeletéről) kialakult képünket. Tudományszervezés, tudománypolitika, edukáció – ezek azok a fogalmak, amelyek egy tudományon túli szakaszban szerepet játszhatnak. A tudományos felismerés fontossága szempontjából végsősoron teljesen közömbös, hogy az eredményeket először milyen nyelven adták közre. Maga a felfedezés ténye a lényeg. Az aztán már tudományszervezési, tudománypolitikai kérdés, hogy különféle nyelvi csatornákon (ez egyre inkább és egyre kizárólagosabban mára az angol), szóval, hogy bizonyos nyelvi csatornákon szélesebb körben is kommunikálható legyen. Az alap viszont mégiscsak az a bizonyos, nevezzük így, primer felfedezés. Ha innen közelítünk, a kutatás tárgya sem játszik itt szerepet. Mi, kultúrakutatók itt, Kelet-Közép-Európában önsajnálóan szoktuk emlegetni (egészen konkrétan: hosszú ideig jómagam is!), hogy ugyan már, a mi eredményeink iránt ki az ördög érdeklődne a nagyvilágban? Bárki, jelentem alássan, ha azok valóban olyan eredmények. A sajtó és a kukac tárgya, lássuk be, első ránézésre még szlovákiai magyar viszonylatban is provinciálisnak mondható: egy falusi molnár élettere, életkörülményei 1600 körül. Carlo Ginzburg munkája mégis szakmai világsiker aratott. Szemléletmódja, feldolgozási technikája okán. Senki nem akadályoz meg bennünket abban, hogy ilyeneket írjunk. Akár magyarul. Ha olyan jó lesz, fordító majd akad. A nyelvi átültetés csak (és itt az aranyat érő fordítóink bocsánatáért esedezem), szóval „csak” technikai kérdés.

Kérdésként vetődhet fel, jelen konferencián több aspektusból is a figyelem homlokterébe került, hogy voltaképpen a tudomány, a kisebbségi tudományosság kisugárzásáról, az adott közösség életére gyakorolt hatásairól is szó lenne. Nos, azt kell mond-

jam, hogy *alapszinten* ez megint csak nem a kutató, nem a tudomány feladata. Tudományszervezési, tudománypolitikai és edukációs kérdés ez, amivel a kutató konkrét kutatómunkája során nem kell, hogy foglalkozzon. Sőt, nem is jó, ha foglalkozik. Egy szélsőséges, bizarr példát mondok: a Szentkorona eredetével foglalkozó magyar művészet- és kultúrtörténéseket, régészeket, politikatörténéseket és ki tudja, még ki mindenkit, nem kell és nem szabad, hogy munka közben foglalkoztassa az a kérdés: mi van, ha történetesen cáfolhatatlanul kiderül, hogy a korona, mondjuk, Szvatopluk számára készült, és annak idején a fű és víz mellett azt is elcsaklítottuk tőle? Ha ez igaz, Istenem, mi lesz az oktatással? Mit fogunk a magyar gyerekekkel tanítani? Mi lesz magyar identitásunk egyik alapelemével? Mindez nem az objektivitásra és egzaktyságra törőkvő tudomány számára felteendő kérdéscsokor. Amennyiben ilyen eset állna elő, akkor azt a problémát a tudomány- és oktatáspolitikusoknak, oktatási szakembereknek kell megoldaniuk. Merthogy az edukációs kérdés. Még gyorsan egy másik példa (a kép kedvéért nem hagyhatom ki): amiközben a legenda szerint Arkhimédész belecsobbant a színtől telt fürdőkádba, majd onnan kiugorva anyaszült meztelenül szaladgálva kiabálta, hogy heuréka!, nem hinném, hogy egy pillanatra is felvetődött volna benne, évezredek át szajkózzák majd a gyerekek a minden vízbe mártott test rigmusát. Ilyen alapon, ha a szlovákiai magyar tudományról beszélünk, elsődlegesen elméletileg annak (közvetlen) hatásait nem is kellene feszegetni. Praktikusán viszont igen, hiszen vannak megrendelők (kissé patetikusan: a szlovákiai magyar nemzetközösség), bizonyos tudományos projektumok finanszírozói, akik (amik) időnként (és joggal) valamilyen kézzelfogható, ha úgy tetszik, aprópénzre váltható eredményeket is szeretnének látni. Ezt tudomásul kell venni, miközben azért azt is tudatosítanunk kell, hogy maga a tiszta tudomány az más, mint a tudományos ismeretterjesztés, de akár az oktatásban lecsapódó nyomhagyás is. Amiről persze ugyancsak el lehetne gondolkodni: a néprajz tudományos eredményei miként csapódnak le az oktatásban, a köztudatban? Első ránézésre, ami ma a köztudatban az ún. népi kultúráról markánsan él (már amennyire bármi is él), az a néprajz kezdeti, 19. század végi, 20. század eleji ismereteinek az esszenciája. Minden további felismerés legfeljebb egy rendkívül szűk, művelt réteg körében ismeretes. De ez egy másik eszmefuttatás tárgyát kell, hogy képezze.

Egyre gyakrabban bizonyosodom meg arról, hogy nem az ember a könyveket, hanem a könyvek találják meg az embert. A könyvespolcot rendezgetve akad meg a szemem Polányi Mihály *Személyes tudás* című kétkötetes művén. Több mint két évtizede itt van, nyilván nem ok nélkül vásároltam meg annak idején, de aztán szépen el is feledkeztem róla. Most belelapozva viszont látom, hogy a szubjektív és az objektív ismeretszerzés, tudás közti küszöböt jelöli ki, a *személyes tudást*, amit voltaképpen minden tudománynak vállalnia kellene. Objektív tudás ugyanis nem létezik. Éppen ezért szoktam magam is az *objektivitásra való törekvés* fordulattal körülírni, s íme itt van, két kötetbe rendezetten, az egész indoklása. Az, hogy miért nem létezhet teljesen objektív ismeretszerzés. A Föld és az ember nem központja a világegyetemnek (noha Franz Werfel éppen azt jósolja, hogy százezer év múlva kiderül, mégis), de mégsem tudja nem a maga

szemszögéből nézni a környezetét. Ezt nem lehet és nem is szabad tagadni. Nem szubjektív, hanem objektivitásra törekvő, *vállaltan* személyi tudás – talán ez Polányi mondanójának rettenetesen lebutított summája...

Vissza a címben jelzett alapkérdéshez: békeperspektíva vagy madártávlat? Nos, egyik sem, vagy mindkettő. A metaforikus címet tovább facsarva, talán a gólya csőrében a magasban ficáncoló béka pillanatnyi perspektívája lenne az igazi. Amikor még emlékszik a részletekre, de már észleli, ha rövid időre is, a távlatokat...